

Ulrike EHMIG, Rudolf HAENSCH, *Die Lateinischen Inschriften aus Albanien (LIA)*, Bonn, Rudolf Habelt, 2012, 724 pp., ISBN: 978-3-7749-3819-9.

La iniciativa d'elaborar aquest corpus, tal com s'explica al pròleg, sorgí arran de la publicació en diversos volums de les inscripcions gregues de la zona d'Albània. Alhora, es veié la necessitat d'actualitzar el volum III del *CIL*, així com els diferents reculls específics sobre Albània publicats fins llavors.

Si bé l'ús de les fronteres modernes pot semblar anacrònic, resulta coherent segons que demostra l'argumentació dels autors del treball. L'actual Albània correspon a les antigues províncies de Dalmàcia, Macedònia i l'Epir. La primera pertanyia a la part occidental de l'Imperi, mentre que les altres dues es consideraven orientals. Així, doncs, el que avui conforma una unitat territorial en l'Antiguitat era la zona de confluència entre les meitats llatina i hel·lènica de l'Imperi. En efecte, a part de les cultures autòctones, en aquesta regió s'hi fundaren múltiples colònies amb pobladors llatins i grecs, i no es pot menystenir l'impacte de les operacions militars dutes a terme en aquests indrets. La convergència de pobles tan diversos fa del territori de l'actual Albània un cas interessant per a l'estudi.

Els millors testimonis d'aquesta riquesa cultural són les inscripcions. El corpus *LIA*, tal com s'acaba d'exposar, té com a valor afegit que agrupa una part de l'epigrafia d'aquestes tres antigues províncies situades als llindars entre els dos grans blocs culturals, llatí i grec. Aquest fet permet constatar influències mútues, a més de possibles vestigis de tradicions locals.

Pel que fa als materials epigràfics, al pròleg s'adverteix que la recerca en les fonts gregues estava força avançada i, en canvi, els estudis sobre les fonts llatines eren més reduïts. En aquest sentit val a dir que

un corpus de característiques semblants a aquest fou publicat uns anys abans, el 2009, a l'École Française de Rome. Això no obstant, els autors d'aquest volum el consideren insatisfactori, en part pel fet que en el moment de la seva publicació els investigadors que l'havien elaborat havien mort feia més de deu anys.

A causa de les mancances observades, els autors del corpus *LIA* es proposaren des del principi la voluntat de realitzar els propis estudis i evitar repetir les informacions ja existents sense contrastar-les, cosa que dota de rigor el resultat final del treball. La recerca d'aquest volum comprèn quatre grans línies: la recopilació i l'anàlisi dels materials ja publicats, la verificació de les lectures amb fotografies (noves sempre que fos possible), la reflexió sobre els suplementes en el cas de les inscripcions fragmentàries i, en alguns casos, l'aportació de textos nous.

Aquest treball ha rebut el suport d'institucions de prestigi internacional, com són l'Epigraphische Datenbank Heidelberg (*EDH*), la Heidelberger Akademie der Wissenschaften, el Deutsches Archäologisches Institut (*DAI*) o l'Österreichisches Archäologisches Institut. De fet, ja l'any 2011 es transferiren les dades producte d'aquesta recerca a la base de l'*EDH*. A més, algunes noves lectures destacables van merèixer articles en revistes especialitzades (les referències es poden trobar a la pàgina 4 del pròleg).

Completa el proemi una breu història sobre la recerca epigràfica a Albània, la qual es remunta a Ciríac d'Ancona. Finalment s'ha adjuntat un breu comentari sobre la geografia política de la zona a l'Antiguitat i l'ús que s'hi feia de la llengua llatina. Naturalment s'hi han inclòs referències bibliogràfiques, tant a estudis moderns com a litera-

tura llatina antiga. Pel que fa al resum sobre l'organització antiga del territori de l'actual Albània, es destaca el fet que hi passava la *via Egnatia*, el principal eix de comunicació oest-est. Els autors també recullen sense una excessiva extensió diversos aspectes sobre la formació i l'administració de les províncies romanes, així com algunes dades sobre les principals localitats.

Pel que fa a l'ús del llatí, mereix una atenció especial el període de la tardana Antiguitat. Durant un espai curt de temps a principis del segle IV fou la llengua dels monuments públics dels representants del govern també a les províncies més hel·lenitzades. En canvi, les inscripcions en llatí de l'àmbit privat són escasses, fins i tot a *Dyrrachium*, fins al punt que hom es pregunta si no foren fetes per immigrants de parla llatina.

Després d'una explicació sobre com estan redactats els lemes, trobem un mapa d'Albània que indica els llocs on s'han trobat els materials estudiats en aquest corpus. Gràcies a aquest mapa es fa molt evident quina part d'Albània era realment la de parla llatina a l'Antiguitat.

Pel que fa als lemes, les inscripcions estan ordenades segons el lloc de troballa de nord a sud. Dins de cada bloc se segueixen les recomanacions del *CIL* a l'hora de classificar les diferents entrades: dedicatòries a déus; mencions a cèsars, senadors, cavallers i magistratures, epitafis per ordre alfabètic segons el nom gentilici del difunt (del primer, si n'hi ha més d'un) i finalment les inscripcions de temes diversos, molt fragmentàries o tardoantigues.

Els lemes, que majoritàriament ocupen una o dues pàgines, estan estructurats com fitxes tècniques per tal d'aportar les informacions essencials de manera clara i concisa. En primer lloc, es proporcionen les dades de caràcter més tècnic: lloc de la troballa, lloc on es conserva, tipus d'inscripció (funerària, votiva, miliari, etc.), material i for-

ma, mesures i, finalment, les referències a altres corpus o publicacions on ja hagi estat recollida la inscripció. Aquestes cites bibliogràfiques segueixen les recomanacions estàndard de la *EDH*.

A continuació trobem la lectura de la inscripció realitzada pels autors d'aquest volum. Òbviament els textos han estat transcrits segons el sistema de Leiden i les directrius del *CIL*. La transcripció de *LIA* es troba en un cos de lletra lleugerament més gros que la resta, la qual cosa ha estat una decisió molt encertada, ja que en facilita la consulta. A més, la diferència de mida evita que aquesta lliçó es pugui confondre amb les cites de les lectures publicades anteriorment per altres investigadors.

En efecte, a continuació de la seva pròpia proposta, els autors del corpus *LIA* afegeixen un aparat de variants extens quan hi ha discrepàncies. El treball rigorós dut a terme pels autors d'aquest volum es reflecteix en un recull exhaustiu de les lectures anteriors, ja que, tal com indicaven al pròleg, mantenen la voluntat de no limitar-se a reproduir les fonts existents i de tornar a elaborar els estudis.

Un clar exemple de fins a quin punt resulta profitosa aquesta multiplicitat de lectures el trobem en la inscripció *LIA* 92. El suport epigràfic és fragmentari, però a la segona línia es pot llegir clarament *MACED* i a sota, el final de mot *DILLA*. Les edicions publicades fins llavors desenvolupen el primer fragment com al cognom *Maced[onico]* o bé *Maced[onio]*, si bé amb dubtes. Per al segon, en canvi, se suplia sense cap mena de vacil·lació el nom *[Secun]dilla*. En aquest treball, en canvi, es fan dues puntualitzacions importants: primerament, que no se sap quina extensió falta a la part trencada del suport, per la qual cosa en el corpus *LIA* es conjectura, tot i que amb reserves, que la lliçó correcta fos *[- - - leg(ionis) I] Maced[onicae - - -]*. En segon lloc, s'adverteix que existeixen com a mínim 15 noms

de dona possibles més que s'acabin en *-dilla*, per la qual cosa no s'hauria d'editar taxativament *Secundilla*.

A continuació de les lectures, cada lema conté un breu comentari sobre els aspectes més rellevants del text. Els temes d'aquest apartat són molt diversos, segons sigui necessari en cada cas: des d'apunts històrics fins a determinades expressions de la llengua. Sovint s'ofereixen referències a textos paral·lels o que puguin estar relacionats amb el que és objecte d'anàlisi. Aquests altres textos poden ser tant llatins com grecs, atès que, tal com s'ha indicat, Albània es trobava a la confluència entre l'occident llatí i l'orient hel·lènic de l'Imperi.

Per acabar, trobem la datació, establerta com a conclusió després de l'anàlisi del text o bé, si no hi apareixen referències cronològiques, en base a les característiques del suport epigràfic. En conseqüència, a vegades és possible determinar les dates amb exactitud, com ara a la inscripció *LIA* 199 (1/1 – 9/12 de l'any 137 d.C.), mentre que en altres ocasions només es pot datar de manera genèrica, per exemple a les inscripcions *LIA* 257 (època imperial) i *LIA* 259 (del temps de Cèsar o bé d'August).

Sempre que ha estat possible, l'edició de les inscripcions s'ha acompanyat de fotografies o reproduccions esquemàtiques. Aquestes imatges són de qualitat molt diferent, segons la font original. En aquest sentit crida

l'atenció que, malgrat el que s'anuncia a la introducció, no semblen abundar les fotografies fetes *ex professo* per a aquest treball.

Al final del volum trobem una sèrie d'índexs molt complets, que resulten pràctics a l'hora de consultar temes específics o si ja es disposa d'unes dades concretes que hom vol contrastar. Primer de tot hi ha uns llistats temàtics que engloben cinc grans categories: l'onomàstica, la història (unitats militars, magistratures, sacerdocis...), la llengua (grecismes, *carmina epigraphica*, expressions particulars...), format i història de la inscripció (tipus de lletres, disposició, reutilització del suport epigràfic...), i finalment formes dels monuments i si contenen icones (representacions de déus, persones, objectes...). En un últim apartat s'anoten les concordances del corpus *LIA* respecte d'altres publicacions, com són el *CIL*, l'*Année Epigraphique* i el *Corpus d'Inscriptions d'Albanie*, el volum paral·lel a aquest publicat l'any 2009.

En conclusió, l'obra d'U. Ehmig i R. Hensch és un corpus molt funcional i manejable que es pot fer servir de model metodològic. A més, té tota mena d'elements que en fan la consulta molt senzilla, i proporciona diverses eines que certament resultaran de profit per al treball de futurs investigadors.

Núria García i Casacuberta

Francesca ROHR VIO, *Contro il principe. Congiure e dissenso nella Roma di Augusto*, in *Itinerari di storia antica* 3, Bologna, Pàtron Editore, 2011, 116 pp., senza illustrazioni, ISBN: 978-88-555-3127-6.

Dopo l'oscura e violenta decade delle guerre civili lo stato romano attraversò durante il principato di Augusto un periodo di pace lungo 45 anni, soprattutto, però, nella prima parte di esso e nella delicata fase di trapasso dalla repubblica al principato, l'erede di Ce-

sare dovette far fronte ad alcuni episodi di congiure e dissensi che rischiarono di minare la sua attività politica. Questo è l'argomento del volume di Francesca Rohr Vio che analizza in un arco cronologico serrato, che va dal 43 a.C. al 4 d.C., otto congiure, a ognuna